

DAVID PRIESTLAND • Kızıl Bayrak

DAVID PRIESTLAND Oxford Üniversitesi'nde modern tarih dersleri veren profesör Priestland, uzun yıllardır özellikle Rusya, komünizm ve neoliberalizm üzerine çalışmaktadır. Birçok kitapta çeşitli makaleleri de bulunan yazarın diğer kitapları şunlardır: *Stalinism and the Politics of Mobilization* (2007); *Merchant, Soldier, Sage: A New History of Power* (2012).

The Red Flag. A History of Communism

© 2009 David Priestland

Bu kitabın yayın hakları Anatolia Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
Grove/Atlantic, Inc.'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 2464 • Tarih Dizisi 117

ISBN-13: 978-975-05-2179-9

© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Kıvanç Koçak

YAYINA HAZIRLAYAN Demet Sayınta - Burçin Gönül

KAPAK Suat Aysu

KAPAK RESMİ Özgür Gündoğan

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Oben Üçke

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

DAVID PRIESTLAND

Kızıl Bayrak

Bir Komünizm Tarihi

The Red Flag
A History of Communism

ÇEVİRENLER
Ali Çakıroğlu - Egemen Yılgür

Annemin anısına...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	9
GİRİŞ: 1789-1889-1989.....	11
ÖNSÖZ: KLASİK SINAV.....	25
1 BİR ALMAN PROMETHEUS'U.....	41
2 BRONZ ATLI.....	85
3 BATILI GÖZLER ALTINDA.....	127
4 ÇELİK ADAMLAR.....	157
5 HALK CEPHELERİ.....	207
6 DOĞU KIZILDIR.....	259
7 İMPARATORLUK.....	299
8 BABA KATİLİ.....	341
9 GERİLLALAR.....	395
10 DURGUNLUK.....	429
11 KABARAN DALGA.....	477
12 İKİZ DEVRİMLER.....	527
SONSÖZ: KIRMIZI, TURUNCU, YEŞİL... VE KIZIL?.....	581
SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA.....	601
DİZİN.....	618

TEŞEKKÜR

Küresel bir tarih yazmak zor bir iştir. Bu zor işte, son yirmi yılda yayımlanmış, çoğu yeni erişime açılmış arşiv kaynaklarına dayalı, heyecan verici yığınla yeni akademik çalışmadan yararlandım. Bana öğüt veren ve hatalardan kurtulmama yardımcı olan birçok dostuma ve meslektaşım da büyük şükran borçluyum. Tom Buchanan, Martin Conway, Mary McAuley, Rory Macleod, Rana Mitter, Mark Pittaway ve Stephen Whitefield el yazmasının önemli kısımlarını okurken, zaman ayırmakta son derece cömert davranan Steve Smith neredeyse hepsini okudu. Ron Suny bana Stalin'le ilgili yayımlanmamış yapıtları gösterirken; Steve Heder, Kızıl Kmerler'le ilgili malzemeleri paylaştı ve Laurence Whitehead, Küba'yla ilgili tavsiyelerde bulundu. Mel Leffler ve Arne Westad'ın yönettiği Cambridge Soğuk Savaş Tarihi projesi, komünizmin uluslararası rolünü tartışmak için ideal bir gruptu.

St. Edmund Hall öğretim görevlileri ve Oxford Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim kadrosu, kitap üzerinde çalışabilmem için izin vererek teşvik edici ve hoş bir çalışma ortamı sağladılar. Ayrıca Çin'e düzenledikleri verimli araştırma gezisi için Britanya ve Çin Sosyal Bilimler Akademisi'ne (ikisi de Şanghay'da ve ayrıca Pekin'deki Marksizm-Leninizm ve Mao Zedong Düşünce Enstitüsü'ne); mükemmel Çince dil dersleri için Shio Yun Kan'a; Moskova'daki Rus Devlet Arşivleri Sosyo-Politik Tarih kısmındaki arşiv memurlarına ve kütüphanecilere; Bodleian Kütüphanesi-Oxford'a, Britanya Kütüphanesi'ne ve Moskova'daki Rusya Devlet Kütüphanesi'ne de teşekkürlerimi iletiyorum.

Gill Coleridge ideal bir menajerci; bu projede başından beri önemli rol oynadı ve verdiği öğütler için çok müteşekkirim. Yayıncılarımdan yana da çok

şanslıydım. Penguin'den Simon Winder son derece becerikli ve şaşılacak kadar bilgili bir editördü. Grove Atlantic'ten Morgan Entekin de, Penguin'den Stuart Proffitt de bana çok destek oldu; ikisi de metinle ilgili paha biçilmez yorumlarını ilettiler. Ayrıca Grove Atlantic'ten Jofie Ferrari-Adler ve Amy Hundley'e de teşekkür etmek isterim. Siedler'den Thomass Rathnow'a, Penguin'den Alice Dawson, Richard Duguid ve Mari Yamazaki'ye de teşekkürler. Charlotte Ridings inanılmaz derecede yararlı ve sabırlı bir editördü; Amanda Russell'ın görsel kaynaklar konusundaki derin bilgisinin illüstrasyonlarda büyük yardımı dokundu.

En çok kitaba olağanüstü katkılarda bulunan Maria Misra'ya teşekkür ediyorum. Onun Asya ve Afrika tarihiyle ilgili derin bilgisi ufku genişletti; o olmadan bunu başaramazdım. Elyazmasını başından sonuna okuması da okuru laf kalabalığından kurtardı.

GİRİŞ: 1789-1889-1989

I

1989 Kasımı'nda, komünist Doğu ve kapitalist Batı arasındaki bölünmenin beton ve grafiti bezeli simgesi olan Berlin Duvarı yıkıldı; duvarın her iki yanında sevinç içindeki göstericiler dans ediyorlar, Avrupa'nın ideolojik savaşlarının enkazına tırmanıyorlardı. Komünizm, o yılın başlarında Pekin Tiananmen Meydanı'ndaki (her ne kadar o sefer vahşice ezilmiş olsa da) kitlesel protestolarla bir darbe daha almıştı. Dolayısıyla komünist partilerin "İkinci Enternasyonal"inin kuruluşuyla simgelenen örgütlü enternasyonal komünizmin egemenlik sağlamasından tam olarak bir yüzyıl ve Paris halkının otoriter düzenin bir başka sembolüne –Bastille'e– yaptığı baskından iki yüzyıl sonra, dünya başkentlerinde devrim bir kez daha patlak veriyordu. Ne var ki, bu yeni devrimler, geleneksel servet ve aristokratik ayrıcalık kalelerini düşürmeyi değil, güya yoksulların ve ezilenlerin davasına kendilerini adayan devletleri yıkmayı hedeflemişlerdi. Komünizmin 1989'daki hazin ve büyük ölçüde beklenmedik çöküşü, o zamanlar bir imparatorluğun yıkılmasından çok daha fazla anlam taşıyordu: Bu, önce Avrupa, sonra da dünya siyasetinin, yeryüzünün lanetlilerinin uyum ve eşitlik üzerine kurulu bir toplum yaratacağı, modern toplumun hayali bir anlayışının güçlü etkisi altında bulunduğ u iki yüzyıllık devrimin sonuydu.

Birçokları için, –umutsuzca bir çıkmaz sokağa götüren, korkunç bir hata olan– komünizm artık Troçki'nin deyimiyle "tarih çöplüğüne" atılabilirdi. Amerikalı akademisyen Francis Fukuyama'nın "tarih" in ya da ideolojik sistemler arasındaki mücadelenin liberal kapitalizmin zaferiyle "sona erdiği"

iddiası büyük kuşkuyla karşılanırsa da birçok kişi içten içe buna inanmıştı.¹ Toplumsal çatışmaları çözüme kavuşturacak tek yol sınıf mücadelesi değil liberalizmdi; kapitalizm ise işe yarar tek ekonomik sistemdi. Dünya bir süre için komünizme ilgisini kaybediyormuş gibi göründü; [komünizm] çok geçmeden “reform” güçlerince ezilecek bir kuşağın içinde varlığını sürdüren, ne yazık ki fosilleşmiş, sönmeye yüz tutmuş bir tutumlar dizisi gibi görünüyordu. Olsa olsa hayattan kopuk akademik çalışmalara bırakılması gereken bir olgu, belki de bize geçmişin kuruntularını hatırlatan, kendi Ozymandias kalıntısıyla antik Perslere benzeyen eski bir uygarlıktı. 1980’lerin ortalarında, Soğuk Savaş gerginliklerinin zirvesinde komünizmi araştırmaya başladığımda heyecan verici bir konu gibi görünüyordu. Ama on yıl içinde, muzaffer liberal kapitalizmin yeni dünyasında hiçbir ilginç yanının kalmadığı anlaşıldı.

Ne var ki, bu on yılda yaşanan iki olay komünizmi kamuoyunda yeniden ön plana çıkardı. İlkinin –11 Eylül 2001’de New York’taki İkiz Kuleler’in yıkılmasının– komünizmle doğrudan hiçbir ilişkisi yoktu. Gerçekten de eylemden sorumlu İslâmcı teröristler militan anti-Marksistlerdi. Bununla birlikte, komünistler gibi İslâmcılar da “Batı emperyalizmi”ne karşı savaştığına inanan bir grup kızgın radikal olduğundan çok geçmeden siyasetçiler, gazeteciler ve tarihçiler bunların arasında paralellikler kurmaya başladı. “İslâmi-faşizm” terimi “İslâmi-komünizm”den daha yaygın kullanılmasına karşın İslâmcılık geniş ölçüde “totaliterliğin” –hem faşizmi hem de komünizmi içine alan, şiddete dayalı, anti-liberal ve bağnaz ideolojilerin oluşturduğu ailenin– en son tezahürü olarak tasvir edildi. Amerikan yeni-muhafazakârları için bu tehditler, her yönüyle Ronald Reagan’ın Üçüncü Dünya’daki komünizme karşı verdiği mücadele kadar kararlı bir ideolojik ve askerî mücadeleyi gerektiriyordu.² 2004’te Avrupa Parlamentosu’nun merkez sağ partileri, komünizmi faşizmle aynı ayarda bir hareket olarak suçlamaya çabalarken, 2007 Haziranı’nda Başkan George W. Bush, Washington D.C.’de komünizm kurbanları için bir anıt inşa ettiriyordu.

Eğer 11 Eylül saldırıları, 1989 sonrasının siyasal sisteminin Ortadoğu’daki ciddi çatışmaları çözmediğini ortaya koymuşsa, 15 Eylül 2008’de Amerikan bankası Lehman Brothers’ın iflası ve bunun tetiklediği finansal krizler de 1989 sonrasının ekonomik düzeninin istikrarlı, sürdürülebilir ve kalıcı bir refahı yaratamadığını göstermiştir. Ne var ki, bu son olaylardan çı-

1 F. Fukuyama, “The End of History?”, *The National Interest* 16 (1989), s. 3-18; F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (Londra, 1992). [*Tarihinin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, Profil Kitap, 6. baskı, 2016]

2 Bu duruma ilginç bir açıklama için bkz. N. Podhoretz, *World Will IV. The Long Struggle against Islamofascism* (New York, 2007).

karılan dersler 2001'den sonra öğrenilenlerden farklıydı. Kimse katı Sovyet ekonomik modeline geri dönmek istemezken, Marx'ın başıboş küresel sermayenin yarattığı eşitsizlik ve istikrarsızlığa getirdiği eleştirinin önsezili olduğu anlaşılıyor, başyapıtı olan *Kapital*'in satışları anayurdu Almanya'da tavan yapıyordu.

Bu yüzden komünizm tarihi 1990'ların ilk yıllarından ziyade bugünkü kaygılarla daha ilgiliymiş gibi görünüyor. Ne var ki, komünizmin doğasını kavramanın –yakın tarihimizin diğer safhalarını kavramaktan– çok daha zor olduğunu gördük. Birçok kişi Nazilerin saldırganlığı ve Yahudilere zulmedeceği konularında uyarıda bulunmuşken; Bolşevik Devrimi'ni, Stalin'in Terör'ünü, Kruşçev'in “de-Stalinizasyon”unu, Kültür Devrimi'ni, Pol Pot'un “ölüm tarlaları”nı ya da SSCB'nin çöküşünü çok az kişi tahmin etmişti. Komünist rejimlerin gizlilik takıntısı bunun nedenini kısmen açıklıyor. Ancak daha önemlisi bugünün tarihçi ve yorumcularının bakış açılarıyla komünistlerin o zamanki dünyaya bakış açıları arasındaki muazzam uçurum. Komünizmi açıklamak çok farklı bir düşünce dünyasına girmemizi gerektiriyor; yani Lenin'in, Stalin'in, Mao'nun, Ho Chi Minh'in, Che Guevara'nın, Gorbaçov'un ve onları destekleyenlerin ya da hoş görenlerin dünyasına.

II

Bu kitap komünizm üzerine yıllarca düşünmenin ürünüdür. Komünist dünyayı ilk kez Orwell'in o ünlü 1984 yılının yazında görmüştüm. O zaman on dokuz yaşında bir üniversite öğrencisiydim ve Rusya'ya en ucuz yoldan gitmiştim: Moskova'da insanın içini karartan bir inşaat mühendisliği enstitüsünde, tüm Avrupa'da etkin Sovyet yanlısı “dostluk dernekleri” tarafından işletilen bir Rusça dil kursuna katılmışım. Rusya hakkında da, komünizm hakkında da çok az şey biliyordum ama bunlar, o çağda birçok insana görüldüğü gibi, bana da zamanın en önemli konularımıymış gibi görünmüştü. Geçmişe bakınca, o yıl olağandışı çalkantılıydı. 1970'lerdeki kısa bir yumuşamanın (*détente*) ardından, şimdilerde “ikinci Soğuk Savaş” olarak bilinen Doğu-Batı ilişkilerinin kötüleşmesinin doruğunda, Reagan'ın “şeytan imparatorluğu”nun başkentini ziyaret ediyordum. Tartışma, NATO'nun Doğu Avrupa'ya Cruise füzeleri konuşlandırma kararı üzerine alevleniyordu. Önceki sonbaharda Batı Almanya, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin en büyük gösterilerine tanık olmuştu. Rusya'ya gitmiştim, en azından bir kısmına, dolayısıyla o sırada Batılıların zihnini sürekli meşgul eden sorulardan bazılarına kendi adıma cevaplar bulabilecektim: Komünizm neydi ve Sovyet liderliği ne yapmaya çalışıyordu? SSCB gerçekten kendi halkını ezdikten sonra şimdi de kendi baskıcı sistemlerini Batı'ya dayatmayı amaçlayan Leninist

fanatiklerin yönettiği bir şeytan imparatorluğu muydu? Yoksa birçok kusunun saymazsak gerçekten halkın desteğine sahip bir rejim miydi?

Moskova'nın insanın içini karartan Şeremetyevo Havaalanı'na indiğimde, valizlerimin ağırlığıyla beraber delikanlı beynime gelişigüzel üşüşen önyargıların ve peşin hükümlerin ağırlığı altında eziliyordum. Reagan'ın söylemine kuşkuyla yaklaşmama karşın, Orwell'in 1984'ünün ya da John le Carré'nin casus romanlarının tatsız ve korkunç distopyasını bulacağım diye ödüm kopuyordu. Çocukluğumdan beri nükleer silahlara karşı ahlâki protestoların farkındaydım. Annem 1960'lı yılların başında Aldermaston yürüyüşlerine katılmıştı. Fakat Sovyet televizyonunda gururla gösterilen, Kızıl Meydan'da yapılan şanlı geçit törenlerinde askerî araçların sergilenmesi de yeteri kadar korkutucu geldiğinden, bunları haklı gösterecek bir cevap bulamıyordum.

Moskova'da kalmam sadece kafamı daha da karıştırdı. Orwell, bazı bakımlardan haklıydı. Gerçekten de korkuyla karşılaştım. Bazı Rus tanıdıklarım, komşularının yabancı aksanımı duymasından korktuklarından, beni evlerine gizlice alıyordu. Moskova'da hava sıkıcıydı; Gorbaçov yönetiminde bu yıllara “durgunluk dönemi” denilecekti. Rejimle ilgili kinik yaklaşımlarla, rejimin ikiyüzlülüğü ve yozlaşmışlığına yönelik eleştirilerle de karşılaştım. Ancak Rusya birçok bakımdan, Orwell'in çizdiği tablodan daha farklı olamazdı. Çoğu insan için –bazı lüksleri yoksa da– gündelik hayat nispeten rahattı. Ayrıca Rusya'nın gücü ve komünizm dönemindeki başarılar karşısında içten bir milliyetçi gurur, dünya barışına ve küresel uyuma gerçek bir duygusal bağlılık olduğunu da hissettim.

Moskova ziyaretim kafamı kurcalayan sorulardan çok azına cevap verilemişti; İngiltere'ye döndüğümde Rusya ve komünizmle ilgili bulabildiğim her şeyi okudum. Birkaç yıl sonra bu esrarengiz toplumu anlamak için ciddi bir şans yakaladım. 1987-1988 ders yılında, Moskova Devlet Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencisiydim: Lenin Tepeleri üzerinde, Stalin'in muazzam “düğün pastası” biçimindeki gökdeleninin üst katlarındaki bir odaya yerleşmiş, Sovyet tarihinin en gizemli olayı olan, elli yıl önceki Stalin'in Terör'ü üzerine (gizlice) araştırma yapıyordum. İlginç bir komünist uygarlığın ideolojik merkezinde oturuyordum: Komşularım, sadece bilim ya da tarih alanında diploma almak için değil, “bilimsel komünizm” ve “ateizm” araştırmaları yapmak, daha da önemlisi ülkelerinde komünist ideolojiyi yaymak için –Küba'dan Afganistan'a, Doğu Almanya'dan Mozambik'e, Etiyopya'dan Kuzey Kore'ye kadar– komünist dünyanın dört bir yanından gelmişlerdi. Dahası bu, Rus tarihinde olağanüstü bir dönemdi. Henüz sınırlı da olsa Gorbaçov'un *glasnost'u* (açıklık politikası), tartışmayı ve farklı görüşlerin ifade edilmesini teşvik ediyordu. Eğer, en azından olgunluk dönemin-

de, komünizmin temelinde yatan tutumları keşfetmenin uygun bir zamanı varsa, tam zamanydı sanki. Sistem çözümlü surlarını ele veriyordu ama hâlâ komünistti.

Gördüklerim beni bir kez daha şaşırtmıştı. Rusların idealist Gorbaçov'a ve onun reformcu *perestroyka* (yeniden yapılanma) politikasına tepkileri birbirinden farklıydı. Bazı Rus arkadaşlarım, komünizmin temelden sakat olduğuna inanıyor, kapitalist dünyaya katılmak için sabırsızlanıyorlardı. Oysa bazılarının yabancı bir ideolojinin peşine takılmaya hiç hazır olmadıklarını ama Rusya'nın sonunda reform yaşamış bir "komünizm" olduğu ve daha iyi, daha adil bir topluma götüren yolu bulduğu konusunda iyimser olduklarını gördüm. Kimi, komünizmin, bürokratlar tarafından fena halde yozlaştırılmış olmakla birlikte yine de reforma tâbi tutulup birtakım karanlık yollarla liberal demokrasiyle uyumlu kılınabilecek pozitif, ahlâki bir güç olduğuna inanır görünüyordu. Sanki bir tür komünist ideal, Rus yaşamında gerçek köklerini salmış gibi görünüyordu.

Bugün geleneksel komünizm hemen hemen yok oldu. Mao Zedong hâlâ sakin biçimde Tiananmen Meydanı'na bakmaya devam ediyor. Ama Çin Komünist Partisi, Marksist ilkelerinin çoğunu terk etmiş durumda. Vietnam ve Laos da onun örneğini izledi. Yine de ani ölümü komünizmin gizemini sadece daha çok artırmıştır. Komünizme dair hangi intiba gerçek olandı? 1984'te gördüğüm milliyetçilik mi, 1987'nin sosyalist idealizmi mi, yoksa yalnızca Ekim Devrimi'nin yıldönümünde Moskova'da gösteri yaparken gördüğümüz sayıları giderek azalan bir grup emekli örneğindeki gibi, yaşlanan bir kuşağın muhafazakâr otoriterliği mi?

III

Komünizm hakkında bu ve başka soruları ele alan çok şey yazılmışsa da literatürün son derece siyasallaşmış yapısı ve getirdiği sayısız çelişkili yorum, onu anlama çabalarına zaman zaman sekte vurdu. Yine de temel olarak baktığımızda, farklı yaklaşımlar birbirine rakip üç güçlü açıklamaya indirgenebilir.

Marx'ın yazdıklarından çıkarılan ilki, bütün komünist rejimlerin resmî amentüsü haline geldi: Öyküye bakılırsa, art arda ülkelerde ileriye gören Marksist düşünürlerin önderlik ettiği kahraman işçi ve köylüler, kötü ve sömürücü burjuvaziyi yıkarak "komünizm"e giden yola koyuldular. Komünizm, insanlığın sadece maddi zenginliğin keyfini sürmekle kalmayıp en mükemmel demokraside, uyum içinde, kendi kendini yöneterek yaşayacağı ve kimsenin kimseye emir vermeyeceği bir yeryüzü cennetiydi. Ayrıca rasyonel bir sistemdi ve tarihsel gelişme yasasının bir sonucu olarak ortaya çıkacaktı. Ani ölümlerine kadar tüm komünist devletlerin dogmalarında Mark-

sist-Leninist ideolojinin en önemli parçası olan bu öykünün izleri vardı. Örneğin, Sovyet lider Nikita Kruşçev, 1961 gibi geç sayılabilecek bir tarihte bile Sovyetler Birliği'nin 1980'e kadar "komünizm" in vaat edilmiş topraklarına ulaşacağını öngörüyordu.³

Soğuk Savaş'ın başlangıcından beri, komünist blok ya da komünist partiler dışında bu öyküye sadece bir avuç insan inanmış, Batılı yorumcular bunun yerine iki alternatiften birini tercih etmişlerdi. En çok merkez solda popüler olan ilki, "modernleşme" öyküsü olarak adlandırılabilir. Burada komünistler kahraman kurtarıcılardan çok, kendilerini yoksul ve geri kalmış ülkelerinin kalkınmasına adanmış rasyonel, teknik zekâlı modernleştiriciler olarak boy gösteriyorlardı. İlk aşamalarında hiç kuşkusuz ve ne yazık ki, şiddete başvurmuş olsalar da (karşılaştıkları direniş ve önerdikleri ekonomik ve toplumsal değişiklikler düşünülürken bu kaçınılmazdı), aşırı baskıdan çabucak vazgeçmişlerdi. Gerçekten de Kruşçev'in Stalin'in ölümünden sonra teröre son vermesi, komünizmde reform yapılabilirliğini gösteriyordu. 1960'lı ve 1970'li yıllarda artık modernleşmiş komünist Doğu ile sosyal demokrat Batı arasında, refah devletlerine ve devletin düzenlediği piyasalara dayanan bir dizi ortak değer etrafında kademeli bir "yakınlaşma" dan söz edenler bile vardı.⁴

Belki de "baskı" öyküsü olarak adlandırabileceğimiz ikinci öykü, komünizmi daha sert eleştirenler arasında yaygındır.⁵ Onlara göre, komünizm aslında temsil edilmeyen bir azınlığın sindirilmiş bir çoğunluk üzerinde uyguladığı sürekli baskıdan kaynaklanan aşırı şiddet yüklü bir korku romanıydı. "Baskı" öyküsünde, komünist azınlığın yapısı hakkında bazı anlaşmazlıklar vardı. Bazıları için onlar aslında eskinin muhafazakâr bürokrasilerini ve tiranlıklarını "modern" komünizm kisvesi altında hortlatmak isteyen, ideolojik bir yanları olmayan siyaset bezirgânlarıydı. Bu nedenle, Stalin'in partideki rakiplerini katletmesi, bir Marksist ideologun işinden ziyade yeni bir çarın işi olarak görülmektedir.⁶ Bu öykünün bir versiyonu anti-Stalinist sol-

3 Bu iddianın arka planı için bkz. W. Taubman, *Khrushchev. The Man and His Era* (Londra, 2002), s. 511.

4 Bu görüş en tutarlı biçimiyle E.H. Carr'ın Sovyetler Birliği kayıtlarında ifade edilmiştir. Bkz. E.H. Carr, *The Russian Revolution: From Lenin to Stalin (1917-1929)* (Londra, 1979). "Yakınlaşma" fikirleri için bkz. Talcott Parsons, *The System of Modern Societies* (Englewood Cliffs, 1971), 6. bölüm; D. Engerman, *Modernization from the Other Shore: American Intellectuals and the Romance of Economic Development* (Cambridge, Mass., 2003).

5 Bu görüşün en açık ifadesi için bkz. S. Courtois, "Introduction", S. Courtois vd., *The Black Book of Communism. Crimes, Terror, Repression* (Cambridge, Mass., 1999), s. 1-31. [Komünizmin Kara Kitabı, çev. Işıl Özcan-Yavuz Topoyan-Cenk Odakan-Engin Sunar-Bülent Tanatar, Doğan Kitap, 2000]

6 Stalin'in bilinçli olarak çarların geleneğini izlediği argümanı için bkz. örneğin, R. Tucker, *Stalin in Power. The Revolution from Above, 1928-1941* (New York, 1990), s. 60-64.

da özellikle popülerleştii. Bu, Troçki'nin ünlü Stalinizm eleştirisi *Ihanete Uğrayan Devrim* kitabında tam olarak geliştirilmiş ve Orwell'in *Hayvan Çiftliği* fablunda en başarılı biçimde yaygınlaştırılmıştı.⁷ Ancak sosyalizme daha düşmanca yaklaşan diğerleri için komünistler geçmişin güçlü adamlarının reen-karnasyonları değildi; gerçekten Marksist-Leninist ideoloji tarafından yönlendiriliyorlardı.⁸ “Yeni sosyalist erkek ve kadın” öğretisini aşılıyıp totaliter denetim kurarak, halklarına doğaya aykırı bir düzen dayatıyorlardı. Boyun eğmeyi reddeden herkesin şiddetli baskı altına alınması, bu ütopyacılığın kaçınılmaz sonucuydu.⁹

Modernleşme öyküsünün haklı olarak demode olması üzerine birçok kişi bugün ideolojinin rolünü vurguluyor. Bazı komünist partiler gerçekten de ülkelerini kalkındırmak istemişti, zaman zaman önemli ölçüde destek de bulmuşlardı. Fakat çok azı seçmenlerin çoğunluğunu kazanmıştı; komünist rejimler genellikle toplumlarını tamamen dönüştürüp kontrol etmeyi arzularken, amaçlarına ulaşmak için aşırı şiddete de başvurmuşlardı. Ancak ideoloji her şeyi açıklamaz. Birçok komünistin, modernizasyon öyküsündeki soğukkanlı teknokratlar olmadığı açık: Arşivler, bazılarının Marksist-Leninist ideolojiyle nefes alıp verdiklerini, korkunç politikalarının birçoğunun pragmatik hesaplardan değil, bu ideolojiye gerçek bağlılıklarından kaynaklandığını gösteriyor. Ama göreceğimiz gibi, Marx'ın fikirleri, birbirinden son derece uzak birçok programı haklı göstermek için kullanılabildiği gibi, komünistler Marksizmi kendi toplumlarının özgül koşullarına ve kültürlerine uyarlamıştı. Ayrıca komünizmin ortaya çıktığı özgül koşulları da anlamamız gerek. Savaş, sert uluslararası rekabet ve modern ulus-devletlerin ortaya çıkması özellikle önemliydi. Dolayısıyla hem ütopyacı fikirlerin gücünü hem de komünistlerin içinde yaşadığı şiddet dolu ve katmanlı dünyayı anlayacak bir yaklaşıma ihtiyacımız var.

Paradoksal olarak, komünizmle ilgili yeni anlayışların belki de en işe yarar ilham kaynağı çağdaş dünyada değil, antik dünyada, M.Ö. 5. yüzyılda Atina tiyatrosundadır. Yunan tragedyalarda insan toplumundaki hiyerarşik baba-oğul düzeninden, kardeşlerin eşitlikçi topluluğuna; savaşçı kralların yönetim biçiminden, tüm erkek yurttaşların siyasete katılıp halkın ordularında eşitler olarak savaşmışları daha “demokratik” olanına; klanlarla ve kan dava-

7 Troçki, Stalinizmin, burjuvazinin ahlâki değerleriyle yozlaşmış bir bürokrasinin yönettiği, temelde muhafazakâr bir rejim olduğunu öne sürmüştür. L. Trotsky, *The Revolution Betrayed. What is the Soviet Union and Where is It Going?* (New York, 1970), s. 101-104 [*Ihanete Uğrayan Devrim-Sovyetler Birliği Nedir ve Nereye Gidiyor?*, çev. Kolektif, Alef Yayınevi, 2006]. Troçkist analiz için bkz. B. Knei-Paz, *The Social and Political Thought of Leon Trotsky* (Oxford, 1975), s. 380-410.

8 Bkz. örneğin, M. Malia, *The Soviet Tragedy* (New York, 1994).

9 Bkz. örneğin, Courtois, “Introduction”, s. 16.

larıyla bölünmüş bir toplumdan, daha bütünleşmiş ve hukukla yönetilen bir topluma bir dizi temel geçişi dramatize etmiştir.¹⁰

Aiskhylos'un *Prometheus* üçlemesi, babalık siyasetinden kardeşlik siyasetine, ayrıca bilgisizlikten bilgiye yapılan bu yolculuğun özellikle çarpıcı bir dramatizasyonunu sergiler. Yunan mitolojisine göre, eski "Titan" tanrılarında biri olan Prometheus, insanlığa hediye etmek üzere Zeus'tan ve yeni güçlenmiş "Olympos" tanrılarında ateşi çalmıştı. Böylece insanları yerlerinde tutup eski düzeni koruma amacındaki Zeus'u kızdırmak pahasına, insanlığa bilgiyi ve gelişmeyi getirmişti. Prometheus, insanlığa yardım etmek için hiyerarşiyi bozması nedeniyle sert biçimde cezalandırılmış, her gün yeniden oluşan karaciğerini bir kartalın yediği Kafkas dağlarında bir kayaya zincirlenmişti. Aiskhylos'un üçlemesinden günümüze tek kalan bu ilk bölüm, *Zincire Vurulmuş Prometheus*'ta, oyuna dört karakter hâkimdir: Tiran ruhlu baba tanrı Zeus'un hizmetkârları Güç ve Kuvvet, haberci Hermes (iletişimin, tüccarların, düzenbazların ve hırsızların tanrısı) ve hem akılcı bir düşünür hem de öfkeli bir asi olan Prometheus (kelime anlamıyla "Önsezi"). Zeus'un uzlaşmazlığı ve Hermes'in korkaklığı öne çıkarılarak, insanlı birinden ateşli bir asiye dönüştürülen Prometheus sempatik biçimde sunulmuştur. Korkunç şiddeti üzerine çekme pahasına bile olsa Zeus'a direnmeye kararlıdır.

*Varsın saldırsın üstüme çatal dilli alev
Yarılsın gökler yıldırımla
Azgın yeller sarsın dört bir yanı
Dünyayı kökünden koparsın solukları...
Ne yaparsa yapsın öldüremez beni.*¹¹

Üçlemenin (günümüze kalmamış olan) final bölümünde Aiskhylos büyük olasılıkla Prometheus'un öfkesini onaylamadığını gösterse de oyun sona erdiğinde Prometheus ve Zeus hâlâ karşı karşıyadır. Büyük olasılıkla Prometheus, Zeus'la barışır ve her ikisi de ölçsüz davranışlar sergilediklerini kabul ederler.

Dolayısıyla *Zincire Vurulmuş Prometheus*'ta, bir yandan hiyerarşi ve gelecek, diğer yandan eşitlik ve modernite arasında çözümsüz gibi görünen gerilimlerin muhteşem bir şekilde dramatize edildiğini görüyoruz. Oyun, özellikle baskıcı, eski dünyanın entelektüellerine gönderilen Prometheusçu me-

10 Simon Goldhill, daha "modern", "demokratik" idealler, eski Homerik aristokratik değerler sisteminden devralınmışken, Yunan tragedyasının Yunan şehir devletlerinde ortaya çıkan "yurttaş toplumu" nun için problemlerini araştırdığını öne sürer. S. Goldhill, *Reading Greek Tragedy* (Cambridge, 1986), s. 77-78, 155-156, 3-4. bölümler).

11 Aiskhylos, *Prometheus Bound*, çev. ve ed. A. Podliecek (Oxford, 2005), II. 1041-1053. [*Zincire Vurulmuş Prometheus*, çev. Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. baskı, 2017]

sajın çekiciliğini ve tehlikelerini gösteriyor. Çünkü Prometheus bir yandan insanlığa yardım etmek isterken, kendisine karşı çıkıldığında öfkesi “dünyayı köklerine kadar sarsabiliyor”.

Komünistler, Prometheus’un varisleri gibi görülebilir fakat onun mirasının değişik unsurları vardı. Tam olarak, insanların işbirliği içinde yaşadığı ve ortak mülkiyete sahip olduğu siyasal bir sistem anlamına gelen “komünizm”, başlangıçta geniş ve içinde çeşitli farklılıklar barındıran bir hareketti. Bazı komünistler en büyük değeri Prometheus’un özgürlüğe olan bağlılığına vermiştir. Daha “romantik” bir Marksist gelenekten gelen bu gruptakiler, siyasal iktidarı ele geçirip modern devletler inşa etmekten çok, insanın kendini gerçekleştirme ve yaratıcılığıyla ilgiliydi. Ancak bu bakış açısı komünist gelenek içinde giderek marjinalleşti; komünist hareketin ana akımını nitelendirmeye başlayan şey, Prometheus’un eşitsizliğe karşı düşmanlığı ve moderniteye bağlılığıydı.¹² Ama Prometheus’un mirasında Aiskhylos’un fark edemediği bir yön vardı: Bilginin “ateşini” ve Aydınlanma’yı reddeden sıradan erkek ve kadınlara karşı öfkesi! Komünistler, efendi ve tüccarlara olduğu kadar, kendi görüşlerini reddeden “geri” köylülere ve dindarlara da öfke duyabilir ve şiddet uygulayabilirlerdi.

Avrupa monarşilerinin –Goethe’den Shelley’e kadar– şair eleştirmenleri arasında, Aiskhylos’un kahraman ama öfkeli Prometheus’unun kurtuluşun ana sembolü olarak ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Ama Prometheus metaforunu tam olarak kucaklayan kişi Karl Marx olmuştu. Marx için Prometheus, “felsefe tarihinin en göze çarpan azizi ve şehidi”ydi. Tezinin ön-sözünde kahramanından şu alıntıyı yapmıştı: “Gerçekten de bütün tanrılardan nefret ediyorum. Zincirlerimi asla köleliğe değişmem. Bir kayaya zincirlenmiş olmak Zeus’un kölesi olmaktan yeğdir.”¹³ Marx, Prometheus’un akla, özgürlüğe olan inancından ve isyan tutkusundan hem “bilimsel” hem de devrimci olacak güçlü, yeni bir sentez çıkararak yola devam etmişti.

Marx’ın Prometheusçuluğu, eşitsizliği eleştiren birçok kişiye ilgi çekiçi gelmişse de özellikle Çarlık Rusyası gibi *ancien régime*lerin muhaliflerinin ilgisini uyandırmıştı. Bu ataerkil düzen, yalnızca ekonomik değil, aristokratik elit kesime ayrıcalıklar sağlayıp alt tabakalara ayrımcı davrandığından siyasal ve hukuksal eşitsizliklerin de sorumlusuydu. Aynı zamanda ideolojik bakımdan muhafazakârdı ve modern fikirlere kuşkuyla yaklaşıyordu.

12 R. Berki, sosyalizm içindeki dört unsura işaret eder: Eşitlikçilik, ahlakçılık, akılcılık ve özgürlükçülük. Marksizmin dördünü de içerdiğini ama içlerinde en zayıfının özgürlükçülük olduğunu öne sürer. R. Berki, *Socialism* (Londra, 1975).

13 K. Marx ve F. Engels, *Collected Works* (Londra, 1976), c. 1, s. 31. Prometheus mitinin Marx’a etkisi için bkz. L.P. Wessel, *Prometheus Bound. The Mythic Structure of Karl Marx’s Scientific Thinking* (Baton Rouge, 1984).